

ONZE TOCHT DOOR ZUID-LIMBURG MET PINKSTEREN 1920.

Op Zaterdag voor Pinksteren van dit jaar vertrokken we, 5 man sterk naar Zuid-Limburg, om alles daar nog eens extra na te snuffelen. We meenden dit het beste en tegelijk het goedkoopste te doen door een tent mee te nemen en daarin te slapen, en wat de voeding betreft, ons te voorzien van brood, boter, jam, kaas, pindakaas etc. Ik kan ieder, die al zoiets van plan was, maar twijfelde aan de mogelijkheid, al meteen verklaren, dat je het best een week of langer zonder vleesch, aardappelen en groenten kunt stellen; 't is maar een kwestie van ongewoonte. Het klaar maken van het warme eten kost veel te veel tijd.

Fig. 1. Poppen-orchis (*Aceras anthropophora*).
Heerlen, 23 Mei '20.

Foto C. SIKKES.

We sliepen op waterdichte gummi-zeiltjes, (waar eens een Tommy of Poilu op lag) en al of niet op stroo. Het stroo had wel de voorkeur, vooral voor diegenen die voor 't eerst kampeerden. Wie nog nooit gekampeerd heeft, raad ik aan, eerst eens een paar keer van Zaterdag op Zondag dicht bij huis te kampeeren, voor hij een grooten tocht begint; want anders gebeurt het wel, dat de persoon in kwestie wat erg „melig” wordt van het weinige slapen. Trouwens, aan dat laatste wen je ook. Er waren genoeg nachten, dat ik maar 4 uur sliep en toch overdag monter genoeg was. Later haal je dat wel weer in. Meestal wordt er tot 11 of 12 uur onder de wol wat geboemd over de resultaten van den dag en plannen en kansen van den volgende, om een uur of 12 slaap je pas

in en tegen 4 uur begint er buiten een concert van vogels, dat het niet mogelijk is door te slapen. Ik moet nog lachen om de ergernis, die een schorre koekoek ons gaf daar bij Heerlen, 's morgens om een uur of vier. Hij zat vlak bij de tent zijn verontwaardiging te luchten over dat vreemde ding, dat daar den vorigen avond gekomen was: koekoek knorr... koekoek... knorr; het koekoek klonk schel in onze ooren, en dat knor leek wel een mislukte vomatieve beweging. De lezer vergeve mij de vergelijking, maar ik weet geen betere.

En vlak daarna vond een fasant het noodig met zijn vleugels een soort roffel te slaan, zoodat het wel een militaire réveille geleek.

Wat een genot zoo'n eerste vroege morgen in Zuid-Limburg, en die eerste

tocht tegen de hellingen. Een goede geest, die ik maar niet noemen zal, had ons de poppen-orchis geweest; wel 200 stuks stonden er met hun typische bloemen, licht-grijs-groen met een bruin-paarse teekening, die sommige planten heel sterk, andere zoo goed als niet vertoonden. Er werden een paar kieken van gemaakt; voor zoover ik na kan gaan de eerste, die ooit van deze plant gemaakt zijn, vrij zeker de eerste in ons land, en zonder twijfel de eerste, die ervan in De Levende Natuur staat. Neem je pet af lezer, niet voor de foto, maar voor de plant, die erop te zien is, want ze is op haar meest noordelijke groeiplaats gekiekt. Nu, 't is geen miesepieterig ¹⁾ exemplaar, en dat doet hopen, dat ze nog eens noordelijker verschijnt.

En nu de hellingen op! Niet allemaal achter elkaar, want dan vindt iedereen hetzelfde, maar in een flinke tirailleurslinie.

We meenden 't bleeke boschvogeltje te vinden in knop, tot een nieuwsgierige den knop gaat open peuten, om te zien hoe de bloem er uitziet. Niemand raadt wat er te voorschijn kwam, 't leek wel een harige bonte wesp, en 't was de onderlip van niets meer of minder dan de bijen-orchis, die we bij nauwkeuriger zoeken in 19 exemplaren vonden! De vliegen-orchis, die we zoowel daar als op andere plekken vrij veel vonden, is voor Zuid-Limburg niet zoo'n zeldzaamheid; de bijen-orchis is veel zeldzamer en mooier met zijn licht-lila of witte buitenste perigoonblaadjes en z'n gezwollen, harige en bonte onderlip.

Opeens... *Anacamptis*, 't hondskruid uit de duinen, voor de meesten van ons niets nieuws, omdat de plant ook in de duinen voorkomt, maar voor Zuid-Limburg nog groter zeldzaamheid dan die bijen-orchis.

En om ons botanisch-enthousiasme tot het kookpunt te doen stijgen, vindt een van ons op een uitgestoken kluit met vliegen-orchis *Herminium* in knop, waarvan er later ongeveer een 50 stuks van bleken te staan.

Ik heb mijn tochtgenooten gewaarschuwd, dat het iederen dag zoo mooi niet kon gaan als den eersten, want we hadden wel erg geboft.

Die poppen-orchis (*Aceras anthropophora*) ²⁾ stond voor eenige jaren nog met

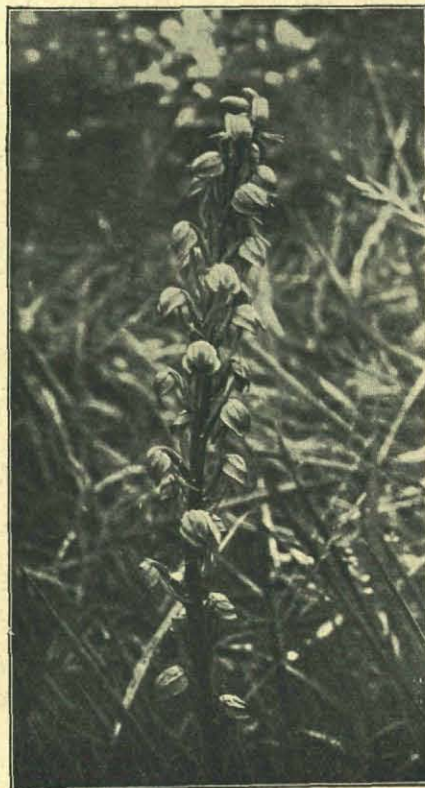

Fig. 2. Bloem van de poppen-orchis.
Heerlen, 23 Mei '20.

Foto C. SIPKES.

¹⁾ Nieuwe term, in gebruik bij de floristen der Nederl. Botanische Vereeniging!

²⁾ *Aceras* beteekent: zonder spoor, *anthropophora*: menschdragend, beide namen slaan op de vorm van den onderlip.

een vraagteken in de flora's vermeld. Heel lang geleden was de plant op den St. Pietersberg gevonden. Nadien heette deze gevonden tusschen Voerendaal en Heerlen; en menige zweetdruppel van mij ligt er tusschen die twee plaatsen, (maar niet daar waar de plant stond,) totdat ze mij eindelijk gewezen, werd en ik er naar schatting een 200 onder de oogen kreeg. En wat een sobere kleurencombinatie, dat grijsgroen met dat roodbruin!

Sommige planten missen de roode tint bijna geheel en hellen over tot den vorm *flavescens*, anderen zijn bijna geheel roodbruin. De onderlip lijkt wel op die van de soldaatjes-orchis, alleen zijn de slippen spits, en lijkt op een hangend menschenfiguurtje. Insectenbezoek zagen we niet, hoewel we er lang op wachtten; ik vermoed dat het dezelfde bestuivers zijn als bij *Listera*, n.l. kleine vliegjes, kevertjes en sluipwespen, hoewel ik er in de literatuur niets over vond. Hier ligt nog een mooi veld van onderzoek braak.

In het najaar komen de bladeren al boven den grond, wat wel de reden zal zijn dat de plant in Midden-Europa zoo zeldzaam is.

Om de Middellandsche Zee ligt haar hoofdverspreidingsgebied, en vandaar uit is ze langs den Rijn (tot Linz) en Moesel naar het noorden gekropen, waar ze Kent in Engeland en Zuid-Limburg bij ons bereikt heeft. De mooiste planten groeiden in de volle zon, andere ook in halfschaduw. De groeiplaats was reeds erg beschadigd door kalkgroeven, maar de vrede heeft ook daaraan gelukkig een eind gemaakt; voor dat kalkwinnen zijn onze zuidelijke burens beter ingericht, en 't zij hun gegund.

Fig. 3. Buitengewoon krachtig exemplaar van het witte boschvogeltje (*Cephalanthera pallens*) met 16 bloemen. Dolzebosch, 25 Mei '20. Foto C. SIPKES.

Den tweeden nacht sloegen we onze tent op in 't hartje van Zuid-Limburg op den Dolzeberg, een naam, die alleen bij de „inboorlingen“ bekend is en op geen kaart staat aangegeven, en dien ik veiligheidshalve niet noemen zou met het oog op de prachtige flora van het Dolzebosch. Stel u voor, groepjes van 10—12 witte boschvogeltjes (*Cephalanthera pallens*, een orchidee, die nog nooit buiten Zuid-Limburg gevonden is), waaronder een plant met zelfs 16 bloemen aan één steel. Verleden jaar was ik al blij met 13 bloemen, maar dat record is nu met 3 verbeterd. De plant is door een foto voor de eeuwigheid bewaard gebleven; een onbekende Groninger bioloog heeft de plant meegenomen. Ik geef hem geen ongelijk, want anders had ik het gedaan, er stonden er genoeg. Ik hoop alleen

maar, dat de bloem gedroogd is, want zoo'n plant vindt je maar eens.

Op denzelfden berg moest ook het zwaard-boschvogeltje groeien; maar neen, hoe we het ook zochten, en ook in het Ozebosch bij Gulpen, (waar toch ook de bleeke soort en neottia en vliegenorchis stond) en in het Bovenste bosch bij Epen; de vondst hiervan blijft ons weggelegd op een volgenden tocht.

Maar de vele vliegenorchissen, de prachtigste exemplaren van de soldaatjes-orchis, de bruine orchis en de bastaard tusschen deze twee, die nog mooier is dan z'n ouders, vergoedde ruimschoots het gemis van het zwaard-boschvogeltje. De bloem van die orchis-hybrido was wat moois! Donkerpurper met rose, bloemrijk als *O. militaris*, en robust als *O. fusca*.

En overal in de halfschaduw stonden gevlekte orchissen, die het Limburgsche landschap zoo mooi stoffeeren, en verder een overvloed van lieve-vrouwe-bedstroo, gele doovenetels, peperboompjes, herfsttijloos, Primula's, Paris, Sanicula en

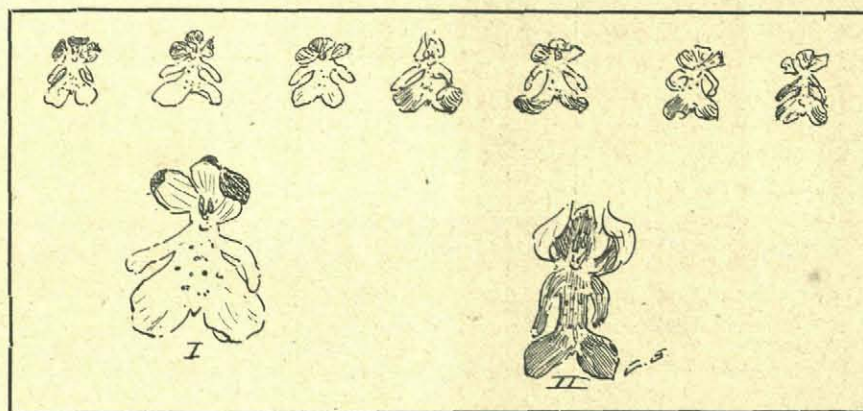

Fig. 4. Bloemen van *Orchis fusca* (I) en *militaris* (II) daarboven alle hybride overgangen.

Gymnadenia's tot in de karresporen. Verder weg stonden ook Neottia's en bergnachtenorchissen.

Mocht ons bosch soms ontdekt worden door deze of gene ondernemende lezer, besef dan, dat het wel het mooiste van Z-L., en dus ook een van de mooiste van ons land is en dus, hoewel minder bekend, evenveel waard als b.v. de Ulenpas of Middachter bosschen; en spaar den plantengroei, graaf niet of zoo weinig mogelijk uit en wilt ge toch levende exemplaren hebben, graaf dan uit in de weilanden, waar de orchideeën door kunstmest-strooien toch vroeg of laat verdwijnen.

Dat ondervond ik weer leelijk bij Wittem. Om er eens een flinke cultuur van te maken, wilde ik in een weide, waar in 1919 massa's *Orchis maculata* stonden, een aantal planten met kluit uitsteken, en naar Holland sturen. De ondervinding had mij n.l. geleerd, dat planten met een wortelkluit, bestaande uit klei of leem, beter te cultiveeren zijn dan die met een zandkluit. Maar waar het

precies een jaar geleden nog vol stond, stond er nu niet een! Bij navraag bleek er in die buurt met kunstmest gewerkt te zijn; ik vermoed met chilisalpeter, kalizouten of landbouwkalk. Slakkenmeel en mergel werken wel goed ten opzichte van den grasgroei en daarom indirect nadeelig op de orchideeën-flora, maar door hun mindere scherpte niet zoo direct schadelijk. Maar die oplosbare zouten dooden de bodembacteriën en zwammen, die onze orchissen zoo noodig hebben. Mocht soms een lezer eigenaar zijn van weiden met orchideeën of van plekjes met mooie wilde planten in 't algemeen, die in ieder geval ontgonnen worden, dan houd ik mij voor mededeeling daaromtrent aanbevolen, want dan kom ik de

Fig. 5. Bloemtros van *Orchis militaris*. Dolzeberg, 25 Mei '20.
Foto C. SIPKES.

planten, voor zoover bruikbaar, uitgraven, om ze voor cultuurdoeleinden te gebruiken. ¹⁾

In het Gerendal en omgeving hebben we eens flink gezocht naar het roode boschvogeltje (*Cephalanthera rubra*), een soort met slechts enkele, maar groote roode bloemen, die daar ergens reeds enkele malen gevonden was. De groeiplaats was ons vrij nauwkeurig uitgeduid. Hoewel alles doornat was van een onweersbui,

¹⁾ Zie in verband hiermede de korte mededeeling over het Parnassia-park.

hebben we eenige uren door hoog gras en struikgewas gesjouwd, om de begeerde plant te vinden, tot de een na de ander zoo doornat en zwaar werd, tot boven de knieën en ellebogen, dat we ermee ophielden. Toch was onze moeite niet geheel zonder resultaat; 4 bijenorchissen, een plek met akeleien, massa's vliegenorchissen en wat *Neottia*'s. Het roode boschvogeltje blijft dus evenals haar zusje, het zwaard-boschvogeltje nog een desideratum voor een volgend jaar.

Toch is er met dat roode boschvogeltje iets niet in den haak. Ik hoorde, dat de eigenaar van die gronden de bloemen voor den bloei laat afplukken om te voorkomen, dat de planten uitgegraven worden. Dit lijkt mij nu een averechtsche politiek, hoe goed die ook bedoeld moge zijn. Ten eerste geschiedt de voortplanting van orchideeën (behalve bij enkele soorten van *Herminium*, *Epipactis* en *Goodyera* e.a.) hoofdzakelijk door zaad; knoldeeling, zooals b.v. bij *Orchis foliosa* van de Madeira-eilanden regel is, komt bij onze soorten niet veel voor, in ieder geval niet zoo veel, dat het voor de verspreiding van belang is. Bovendien geloof ik, dat de planten, ze mogen dan overblijvend zijn, toch niet ouder worden dan 20—25 jaar en ook daarom, omdat er in dezelfde familie soorten zijn (*Neottia* en *Coralliorhiza*), die na den bloei meestal afsterven. In dit licht beschouwd is het dus vrij zeker, dat de plant na eenige tientallen van jaren afgestorven is, wanneer stelselmatig de bloemen afgeplukt worden. Een boschwachter bij de groeiplaats gedurende den vrij korten bloeitijd, of desnoods alleen gedurende de Pinksterweek, wanneer de diverse excursie-gezelschappen en reisvereeningen uit Holland komen, zou hetzelfde resultaat hebben. Ook begrijp ik niet goed, dat H.H. herbarium-verzamelaars juist altijd van zulke zeldzaamheden, planten met wortels en knollen in hun herbarium willen hebben. Bij buitenlandsche firma's zijn van vrijwel alle orchideeëknollen of wortels te krijgen en deze worden ingezameld op plekken waar ze veel voorkomen, want anders is het inzamelen toch niet loonend.

Na ons verblijf op den Dolzeberg fietsten we naar Maastricht; de mooiste stad, die ik in ons landje ken met z'n Maasbrug en monumentale gebouwen. Tegen kanaalmuren in 't zuiden van de stad vonden we de blaasvaren (*Cystopteris fragilis*), een buitengewoon fijn varentje. We bleven maar kort in de stad, want we voelden al de magnetische aantrekkingskracht van den St. Pietersberg, den berg tussehen de ruïne de Lichtenberg en de Belgische grens. Daar op dien berg is weer een vooruitgeschoven post van de flora van de warme hellingen van Rijn, Maas en Moezel, die zijn hoogste schoonheid bereikt in de Zwitsersche en Fransche Jura. 't Zijn het zonneroosje (*Helianthemum chamaecistus*) en de engbloem (*Cyananchem vincetoxicum*) waar ik op doel; vooral de eerste is een echt zonnekind. Heele plekken waren geel gekleurd door de bijzonder elegante bloempjes. Die engbloem heet ook wel eens in 't Gaasterland gevonden te zijn. 't Bleek en buitengewoon goede honingplant; tientallen bijen vlogen af en aan en de lucht was zoet-geurig van den honing. Iedere bijenhouder moest eigenlijk op een verwaarloosd hoekje van zijn tuin planten ervan hebben. Het zonneroosje,

is nergens anders te vinden dan juist hier, vroeger groeide ze bij Cadzand.

Op een plek vond ik een orchidee, ik dacht eerst: de bleekbladige wespenorchis, maar veel zwakker en met sterk-roode onderste stengelleden. Jammer genoeg was de plant nog in knop, maar deze was toch zoo ver, dat ik er niet aan twijfelde, de bruin-roode wespenorchis (*Epipactis rubiginosa*) gevonden te hebben, zoowel voor mij als voor mijn tochtgenoten een nieuwe vondst. Uit den Prodomus wist ik wel, dat de plant bij Maastricht moest voorkomen, maar ik was altijd met Pinksteren in Limburg en de plant bloeit nooit voor half of eind Juni. Maar het vroege voorjaar was mij in zooverre ter wille geweest, dat ik de plant toch herkennen kon.

Terwijl ik dit schrijf bloeit de plant, die ik met een grooten kluit heb meegenomen, met donkerroode bloempjes en geurt vrij sterk naar vanille. Strandvanille wordt hij genoemd door de bezoekers van de Deutsche Oostzee-badplaatsen, waar de plant in duinvlakten dicht bij 't strand schijnt voor te komen. In onze duinen is deze soort nooit gevonden en ook in Limburg is ze zeer zeldzaam, en in dit opzicht op een lijn te stellen met de bijenorchis en 't zwaard-boschvogeltje; een zeldzaamheid in de tweede macht dus! Toch zou de plant zich ook in onze duinen, evenals in de Deutsche, kunnen vestigen, droogte is geen beletsel, want daar op den St. Pieter stond ze tegen een steile zuid-helling met weinig plantengroei en in de felle zon.

Ook de stekelvaren (*Aspidium aculeatum*) stond op zijn post, vlak aan de grens. De mannetjes-orchissen waren, zooals we verwachtten, uitgebloeid en stonden op andere plekken dan waar we ze vroeger vonden. Dat zijn orchideeënmanieren. De plek van het perzikbladklokje was nog net ten offer gevallen aan de kalkgraverij, die nu ook hier gelukkig opgehouden is. Maar er heeft een nieuw gevaar bedreigd voor dit natuurmonument. De berg is te koop geweest, maar opgehouden. 't Is nu alleen maar te hopen, dat de eigenaar, die er van af blijkt te willen, niet perceelsgewijs gaat verkoopen voor villa terreinbouw, want dat zou de grootste slag zijn, die aan de Zuid-Limbursche flora kon toegebracht worden.

Toen we den berg bijna afgewerkt hadden, kwam een heer en baas ons er af jagen met de vraag, of we de borden met Verboden Toegang niet gelezen hadden. Nu dat hadden we niet, want het was onze gewoonte niet, daar erg op te letten, door welk antwoord de heer niet veel meer zeide, misschien wel van verbazing, maar waardoor de baas het noodig vond, vooral nu zijn superieur erbij was, eens flink in z'n Limburgsch-Waalsch-Hollandsch tegen ons uit te varen. Dat was trouwens de eenige keer op den heelen tocht van 9 dagen, dat we „verwijderd“ zijn; dat loopt dus nogal los, als ik bedenken, dat dit mij vroeger in de duinen wel driemaal op een dag overkomen is!

Ja, Limburg is een vrij landje, en de menschen zijn er buitengewoon behulpzaam. Ja, zelfs Belgisch Limburg is ook een vrij landje; als ik niet te uitvoerig zou worden, zou ik veel kunnen vertellen van een avontuurlijken tocht, dien we maakten, 's morgens vroeg om 6 uur van Epen langs een paadje door het

ONZE TOCHT DOOR ZUID-LIMBURG MET PINKSTEREN 1920. 165

Geuldal over de grens naar Bleiberg (Plombières), waarbij we een Belgische militaire patrouille ontlieden door tegen de opkomende zon in tegen een helling zachtjes aan voor ze weg te loopen; van de prachtige treinreis van Bleiberg over Welckenraed en Verviers naar Luik, door het noordelijk gedeelte van de Ardennen, door tunnels en langs prachtige berghellingen, van de militaire feesten daar in Luik, en van de weliswaar vele franken, maar luttele guldens, die we uitgaven.

Maar dat is allemaal van weinig natuurwetenschappelijk belang en vertel ik alleen maar, om uit te doen komen, dat liefde voor de wetenschap niet hoeft te beteekenen, dat we met een ernstig gezicht gewichtig-wetenschappelijk doen, maar dat we het veel eerder als een sport beschouwen van de mooiste en gezondste soort. Wie zoo'n 9-daagschen kampeertocht in 't heuvelland heeft gemaakt, voelt zich wel doodmoe als hij eenmaal thuis is en als de dag wat erg zwaar is geweest ook wel eens onderweg, maar dit geeft hem weer de noodige getraindheid om later dergelijke tochten te doen. Veel menschen vinden een uur loopen ver en vermoeiend, een getrainde natuurliefhebber loopt per dag 20—30 kilometer, verdeeld over 5—6 uur of als 't moet nog verder. Maar een eerste vereischte is, dat er flink gegeten wordt.

Na den tocht op den St. Pietersberg lieten we ons over

de Maas zetten en fietsten we naar Gronsveld. 't Weer begon te dreigen en zoo nu en dan vielen er druppels en het woei nogal, bovendien vonden we geen beschutte kampeerplek, zoodat we geen rustigen nacht verwachtten. Gelukkig wees een boschwachter ons een complex grotten, waarin we onze tent en dekens overbrachten.

Nu, 't was er den eersten nacht nogal koud, de kille lucht, die uit de grot kwam, streek juist langs de plek waar wij sliepen naar buiten, en als je buiten kwam leek het wel warm. Den tweeden nacht waren we zoo wijs op een hogere plek te slapen en wanneer we er weer gaan kampeeren, nemen we een grot op het zuiden, daar is het nooit zoo kil. 't Was anders een fantastisch gezicht, lichtkevertjes vlogen in 't donker en aan vleermuizen geen gebrek. Voor het verwisselen van de platen was het anders een groot gemak, je wandelde een-

Fig. 6. Slaapgelegenheden in de grot.

Foto G. SWANENBURG DE VEYE.

voudig zoo ver mogelijk in de wel 100 M. diepe gang tot je geen daglicht meer zag. Boven onze slaappleats was een soort brandpunt van zeldzame hertshooisoorten, die een van ons in staat was, ook zonder bloemen te herkennen. 't Waren *Hypericum hirsutum*, *montanum* en *pulchrum*.

Verder stond er het zeldzame overblijvende bingelkruid (*Mercurialis perennis*), de berg-lathyrus (*L. montanus*), de blaasvaren, de stippelvaren (*Polystichum Oreopteris*),¹⁾ veel *Orchis maculata*, massa's uitgebloeide primula's en anemonen, veelbloemig salomonszegel, rapunsel, daslook, kortom een prachtig bosch, om eens met Paschen naar toe te gaan.

Kalkorchideeën waren er zoo goed als niet, alleen enkele witte boschvogeltjes.

Na ons verblijf bij Gronsveld fietsten we over Slenaken naar Epen. In Slenaken, op een oud muurtje tegen een kruis, groeide heel karakteristiek de zeer zeldzame bleekgele helmblom (*Corydalis ochroleuca*). Voor we Epen bereikten, konden we het op de fietsen niet meer uithouden, want ik wist dat de weg dicht langs den belemnieten-kuil liep met de belladonna en het Duitsche gentiaantje; dus zetten we de fietsen maar ergens onder een soort afdak van een boerderijtje (hoewel we geen mensch thuis zagen), wandelden erheen en vonden er behalve de twee planten, twee bekende Amersfoortsche natuurliefhebbers, waarmee we 's avonds in „'t Geuldal“

Fig. 7. Bleekgele helmblom (*Corydalis ochroleuca*).
Slenaken, 27 Mei '20.

Foto C. SIPKES.

in Epen een kop thee dronken en tegelijk elkanders vonden bezichtigden. 't Leek wel of heel natuurliefhebbend Nederland in Limburg was! Ze hadden nog ruzie over een *Platanthera* gemaakt: de een zeide 't was *bifolia*, wat de ander bestreed, en de eerste bestreed weer dat het *montana*, was hoewel dit de eenige soorten zijn en het toch een *Platanthera* was. Nu 't bleek dat ze beiden gelijk hadden, 't was de hybride.

¹⁾ Op 't oogenblik twijfel ik eraan, of de determinatie wel juist was, ik geloof dat het gewone vrouwtjesvarens zijn geweest.

„Zie je nu wel dat het hem niet is!“ zeiden ze toen beiden tegen elkaar. Tableau!

Veel is er over hybride orchideeën gepraat; in 't Geuldal groeit b.v. O.' Brauniï, de hybride tusschen *Orchis latifolia* en *maculata*, die hier zoo duidelijk te zien is, omdat alle hier groeiende *maculata*'s tot den witten (alleen met paarse teekening) vorm *Candidissima* behoort. Nu wil het geval, dat de meeste in de Halfwegsche, Naardensche en Aalsmeersche moerasjes voorkomende orchissen met de Geulsche O. Brauniï overeenkomen, wat mij de bewering ontlokte, dat wij de Hollandsche lichtpaarse, pas in Juni bloeiende en tot 50 c.M. hooge orchissen noch *latifolia* noch *maculata* mogen noemen, maar O. Brauniï of b.v., omdat dit zoo'n leelijke naam is *Orchis latifolia hybrida*. De heeren van de Botanische Vereeniging, die ook in Limburg waren, wilden daar niet zoo direct aan gelooven, maar toch sluit het als een bus. Ik hoop hier later nog eens op terug te komen.

Verder leverde het Geuldal nog een schat van zeldzame planten op om van te watertanden, de gele monnikskap, 't zinkviooltje, de alpen-boerenkers, gymnadenia's, en last not least, waarschijnlijk de echte *Orchis Traunsteineri*. Veel lezers zullen gezien hebben dat deze soort met z'n vage beschrijving opeens opdook in de nieuwere drukken van de flora's als gevonden bij Hoek van Holland en nog een paar plaatsen. Later is de juistheid van verschillende vondsten met reden in twijfel getrokken. Voor zoover ik kan nagaan, was alleen juist de vondst van Des Tombe, die hem 10 minuten zuiden van mijn vindplaats vond en wiens plant in beschrijving met de mijne overeenkomt. Mijn orchis had de kleur en habitus van *Orchis latifolia*, niet van de krachtige *latifolia*-hybriden zooals ze bijna uitsluitend in de Noord-Hollandsche laagveentjes voorkomen, maar van de minder krachtige type. De bloemen waren echter dubbel zoo groot (nog grooter dan de bloem van *O. mascula*) maar veel minder aan den tros en de plant bloeide volop toen alle *latifolia*'s reeds uitgebloeid waren. Dit klopt vrijwel met de beschrijving van *Orchis Traunsteineri*. *Polygonatum verticillatum* werd, merkwaardig genoeg, op de plek waar hij verleden jaar stond, niet terug gevonden.

Wel echter stond daar in de buurt (bij de 7 wegen) in humusrijken grond een zeer zeldzaam boschplantje, de zevenster (*Trientalis europea*) dat o.a. ook bij Denekamp en Ter Apel voorkomt.

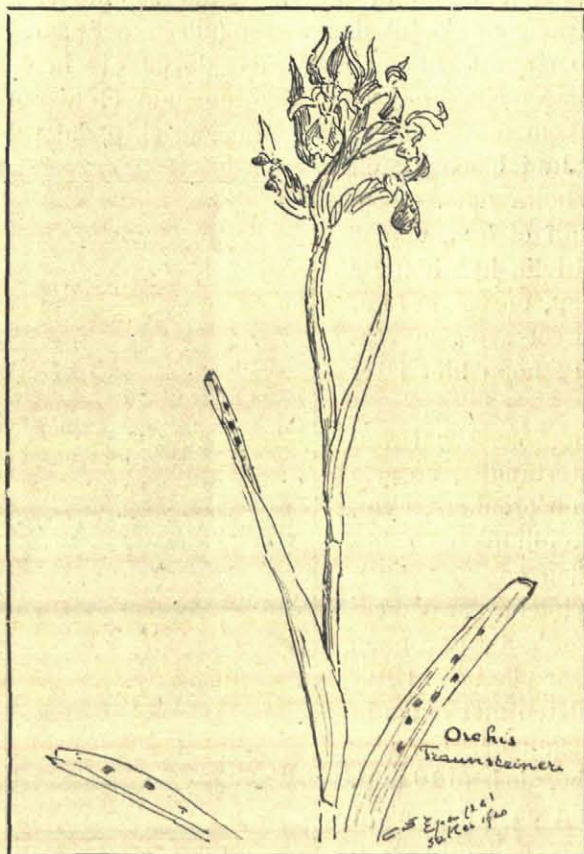
Op den laatsten dag bezorgden we onze bagage bij den vrachtrijder in Epen

Fig. 8. *Orchis Brauniï* (*O. latifolia* × *maculata*). Epen, Mei '19.
Foto C. SIPKES.

die er verder voor zorgen zou en met verlichte fietsen maakten we nog een tocht over Geulle en Bunde naar Sittard.

En ook daar was Fortuna ons weer goed gezind; weiden met gymnadenia's,

alleen de vroeg- en losbloeiende vorm *laxiflora* en een plekje met niet minder dan 10 ex. van de onaanzienlijke, maar toch uiterst zeldzame *Coeloglossum viride*! Verder een albino van *Orchis Morio* en een van *O. latifolia*. Deze laatste had ik ook nog nooit gevonden.

't Was nu zoo langzamerhand welletjes. We waren doornat van het loopen in den regen en door het natte gras, zoodat we in Sittard maar op den trein gingen en het aanvankelijke plan om nog naar Roermond te fietsen, opgaven. Tijdens de terugreis kwam het zonnetje door en werd het lekker warm in den coupé. 't Duurde niet lang, of we zaten te slapen als veekoopers, en we waren in Utrecht voor we 't wisten. 's Avonds hadden we het genoeg weer eens met stoelen, tafels en.... last not least, bedden kennis te maken, waarop we allen een gat in den dag sliepen! Maar den volgenden keer weer met de tent.

C. SIPKES.

J. BACKX v. WERELD.

G. D. SWANENBURG DE VEYE.

J. HEERINGA.

